

Inscripció hispano-romana en dedicació a les limfes

Martín ALMAGRO-GORBEA
Real Academia de la Historia

Xaverio BALLESTER
Universitat de València

Max TURIEL
Investigador de la Real Academia de la Historia *

Resumen: Presentamos aquí una nueva inscripción de época romana. La pieza contiene una dedicación a las *lymphæ*. Estas divinidades asociadas al agua tienen, sin embargo, mayor presencia en la literatura latina que en la epigrafía romana.

Palabras clave: epigrafía; latín; *lymphæ*; agua; religión.

Hispanic-Roman inscription dedicated to *lymphæ*

Abstract: We present here a new Roman inscription. The piece contains a dedication to the *lymphæ*. However, these deities related with water appeared more frequently in Latin literature than in Roman epigraphy.

Keywords: Epigraphy; Latin; *lymphæ*; water; religion.

Recibido: 30 de marzo de 2015. Aceptado: 15 de mayo de 2015.

* Email: anticuario@rah.es; Xaverio.Ballester@uv.es; maxtoo@hotmail.com

La inscripció d'època romana –que ací per primera vegada presentem– fon localisada per Max Turiel i posteriorment adquirida per a ser a continuació cedida en tèrmen de donació a la Real Academia de la Historia (Madrid), passant d'eixa manera a engrossar el ja considerable número de peces descobertes i altruísticament donades –l'anomenada *Colecció Turiel*– a la dita institució per este investigador.

La peça (figg. 1 y 2), de considerable pes i uns 11 centímetres de grossària, consistix en una pedra arenisca de forma circular i grans dimensions en una mida de uns 61 centímetres en sentit longitudinal, *id est*, paral·lel a l'orientació de les línees escrites i uns 62'5 centímetres a lo alt. Encara que l'última, concreta i arqueològica procedència de la peça mos és desconeguda, esta fon localisada en la província de Jaén i podria proceïr de l'antiga ciutat romana de Càstul (*Castulum*) o de la seua vorellada. La coherència del text –encara que presentat en un orde una miqueta particular– i, per damunt de tot, la bona factura de les lletres –capitals romanes clàssiques– constituïxen el principal argument en favor de l'autenticitat del document, encara que, per descomtat, no en podem donar cap garantia, vista la procedència del objecte fòra del seu context arqueològic.

El text, prou clar i ben conservat, és llegible en una gran claritat –les lletres presenten una mija de 4'50 centímetres de llargària– i només serien problemàtiques la llectura de la primera lletra i la possible existència d'una última lletreta –pot ser L (= L[*ibens*])– tras la <S> de la primera línea. El text diu:

P·PED·RVFVS·L·M·V·S
LYMPHIS

Lo que es pot transcriure també desenrollant les abreviatures de la següent manera:

P[*ublius*]·PED[*ianus*]·RVFVS·L[*ibens*]·M[*erito*]·V[*otum*]·S[*oluit*]
LYMPHIS

I traduir com:

«Publi Pedià Ruf de bon grau complí la promesa deguda a les limfes».

El *cognonem Ruf* (llatí *Rufus* 'roig - ros') està abundantment documentat en tot l'imperi romà i resulta també molt comú en *Hispania*. PED[*IANVS*], extranyament també un *cognomen* en teoria, seria el desenrollament, en tèrmen estadístics, més provable –encara que, naturalment, no l'únic possible– per a l'abreviatura PED. Lo més notable, no obstant, del text és la dedicació a les limfes, una dedicació relativament inusual dins de l'imperi romà. Segons les dades del

Figura 1. Inscripció dedicada a les limfes.

Figura 2. Detall de l'inscripció.

corpus de la *Epigraphische-Datenbank* de Manfred CLAUSS i Wolfgang SLABY, còmodament accessible per via informàtica, estaria documentat un moderat grapat d'inscripcions en tot l'imperi dedicades a les limfes i esta seria la primera documentació d'època clàssica en *Hispania*, lo que fa de la nostra peça un document de singular importància.

Les limfes (lilatí *lymphæ*) eren unes divinitats de l'antiga Grècia visualisades per la població com jóvens belles i atractives que eren associades als rius

i altres elements hídrics de la naturalea. Encara que el seu cult era provablement d'orige popular i rústic en raó de la seua connexió en la naturalea, en l'època grega clàssica i més encara en l'època romana, les limfes eren, ans be, figures mitològiques d'àmbit, digam, poètic i lliterari. En la poesia llatina clàssica –on el terme es prou freqüent entre els poetes més insignes (Catul 27,5; 68,54 i 64,162; Virgili *Æn.* 1,701; 4,635; 4,683; 9,23; 10,834 i 12,420; Horaci *serm.* 1,5,24; *epod.* 16,48; *carm.* 2,3,12 i 2,11,20; *epist.* 2,2,146; Properci 1,2,12; 1,11,12; 3,3,51; 3,10,13; 4,6,7; 4,9,35 i 4,9,59; Ovidi *her. Par.* 33; *med.* 5,101; *met.* 2,459; 3,173; 3,451; 4,298; 5,438; 5,450; 5,545; 13,531 i 15,308...)– la paraula, de fet, és sovint amprada per metonímia com a simple sinònim de 'aigua', pero l'*anticuari* Varró (*rust.* 1,1) mos recorda encara la seua funcionalitat com deïtats propiciatòries de l'aigua: *precor lympham [...] quoniam sine aqua omnis arida ac misera agri cultura.*

Tant el significat més antic, religiós i cultural de deesses menors quant el sentit, digam, metonímic d'aigua apareixen degudament reflectits en les epígrafs d'època romana en llatí.

Del primer sentit, que ací ara més mos interessa pel seu possible paralelisme en nostre text, tenim eixemples com el agraïment *NYMPHIS LYMPHISQ[ue] AVGVSTIS OB REDITVM AQVARVM P[ublius] POMPONIVS CORNELIANVS C[larissimus] I[uuenis] VT VOVIT* (C.I.L. 5,3106) en una epígraf procedent de la bonica Vicenza (Itàlia). També de Montelupo Albese, Cuneo (Piamonte; Itàlia), tenim un *LYMPHIS VIRIB[us] Q[uintus] VIBIVS SEVERVS V[otum] S[oluit]* (C.I.L. 5,5648). De Salona *siue Solin* en l'actual Croàcia tenim atre Ruf fent una dedicatòria a les limfes: *P[ublius] VALERIV[S] P[ubli] F[ilius] RVFVS LYMPHIS SAC[rum]* (C.I.L. 3,6373 = 3,8654). En Antrodoco (*Interocrium*; Samni o *Samnium*) es trobà un *LYMPHEIS DIAN[æ] REDVCIS SACR[um] IMP[eratore] CAESARE XII L[ucio] CORNELIO SVLLA CO[n]S[ulibus] SYNHISTOR SABIDIAE G[ai] F[iliae] DISP[ensator]* (C.I.L. 9,4644). De Ischia (*Ænaria*), la bella i chicoteta pero secana illa italiana, ham conservat dos inscripcions, lo que mos donaria la major densitat epigràfica sobre este tema: un *A[ulus] AVIANIVS CILO LYMPHIS V[otum] S[oluit] L[ibens] M[erito]* (C.I.L. 10,6791) y un *LYMPHIS V[otum] S[oluit] L[ibens] M[erito] M[arcus] OCTAVIVS ALEXANDER* (C.I.L. 10,6796). De Perugia, sempre en Itàlia, es documenta un senzill *LYMPHIS SAC[rum]* (C.I.L. 11,1918). Per descontat, és possible que n'hi haja atres inscripcions en dedicació a les limfes també conservades i no conegudes o no prou conegudes, pero, en tot cas –i especialment si fem la comparació en el número d'inscripcions dedicades a les seus *germanes majors*, les nimfes, en centenars d'inscripcions per tot arreu de l'imperi– la quantitat d'epígrafs en dedicació a les limfes és prou chicoteta.

El segon sentit, ya desacralisat, ho vejem en inscripcions de sabor lliterari, tal com vérem que també feen els poetes clàssics romans. Ben notoriament

molts d'estos texts procedixen de zones molt càlides, seques i inclús desèrtiques de l'imperi. Tenim tres de Cartac (*Carthago*), en lo que hui és Tunísia, i una de l'actual Bu Njem *siue* Gholaiia (Líbia), pero també una de Parma (Itàlia). Podem ilustrar esta varietat en un text procedent de Khan el Abjad (Síria; *C.I.L.* 3,6660 = 3,14161) que parla d'un camp totalment sec i prou mal vist pels vianants: (*SICCVM VTIQ*)*VE CAMPVM et VIANTIB(V)S SATIS INVISVM*, i on figuren també els deus Bac o *Bacchus* i la deesa Ceres.

Molt interessant i geogràficament més propensa és una inscripció d'època ben tardana i contingut històric-lliterari procedent de València (*C.I.L.* 02-14-01,00089); parla d'un sacerdot, Iustinià, predicador, escriptor, constructor de nous temples i restaurador d'atres, qui «trobà una font d'aigua dolcíssima» –*PREDVLCE(M) REPPERIT LIMFAM*– en una roca dins una illeta. Llingüísticament el text és també molt interessant per presentar ya un llatí una miqueta *hispanic*: hi ha més d'un cas de betacisme o confusió entre /b/ i /v/: *NOBA*, *ORNABIT*, *GVV(ERNANS)*, *VIS*, *MINISTRAB(IT)*, en un *PREDICA(N)S IN POPVLIS* o «predicant pels pobles», o siga, en *populum* probablement ya en el sentit de 'localitat chicote-ta' i en un us creatiu del vell sufix abstract *-men*: *MVNIMINE* y *MODERAMINE*. També en atra inscripció cristiana i hispànica, puix que procedent de Sevilla, tenim l'antiga veu *lympa*, ya perdut el seu primer significat, en el valor d' 'aigua - beguda' en sentit, diriem, eucaríctic: *CARNE*, *CRVORE PIO LIMFAQVE CRISMATE SACRO*. Diriem que l'antiga paraula sacra del món pagà apunta ací a una resacralisació en àmbit cristià, la qual, no obstant –pel que sabem i d'acort a la nostra documentació– no tinguè molt d'èxit.

Era lo que calia esperar, puix que per alguna raó les limfes en tèrmen comparatius no fòren especialment populars en el món antic i manco en el món romà. Aixina puix, l'escasa presència de les limfes en les inscripcions i la seua manca de *popularitat* entre la plebe s'explicaria com a conseqüència del seu caràcter cult i lliterari. Naturalment, en certs casos la presència d'estes divinitats en les inscripcions podria també ser deguda a l'assimilació en alguna deïtat local, ser deguda, al remat, a alguna *interpretatio Græco-Romana*. Este no pareix el cas més provable en l'inscripció que ací presentem, vist el també caràcter *cult* i cuidadós de l'inscripció, en la seua grafia precisa i helenisant: *LYMPHIS* en els helenismes gràfics <PH> i <Y>, este introduït en la segona mitat del segle I a. C.

El contorn redó del suport i la seua superfície no plana sino llaugerament redonejada de la nostra inscripció són també prou singulars i congruents en el comentat aspecte poc banal i elaborat, tant en forma com en contingut, de la nostra inscripció.

Encara que, com sabem, des de temps ancestrals l'aigua, en la seua materialisació natural de fonts i rius, ha constituït preferent objecte de cult per part dels humans, ací la seua concreta associació en un mit grec, foraster i estilitat,

en un món, com el romà, ja ben organitzat en aqüeductes, aljups, tuberíes i cisternes, favoria la seua marginalitat i lliterària i llingüística, a on pronte es començà a minvar el seu valor original. En tot cas, el documentat desplaçament semàntic des de la referència a unes concretes deeses fins al genèric sentit d' 'aigua' mos alerta de la possibilitat de que raere el terme per 'aigua' en algunes llengües tingam amagats noms de antigues divinitats.

D'atra banda, el cult a les linfes té que ser contextualisat com una fase relativament moderna dins de l'ancestralíssim i milenari cult a les aigües, especialment als rius i les fonts, aigües personificades en este cas curiosament com a jovens chicones. Al respecte pot ser significatiu el canvi de gènere ocorregut en el procés de formació de les llengües romàniques que majoritariament convertiren en femení l'antic masculí *fons* 'font' del llatí; pot ser perque l'aigua, com la dona joveneta, és vida i font de vida.